

Mario Kezić

SECESIJA U SPLITSKOJ ARHITEKTURI

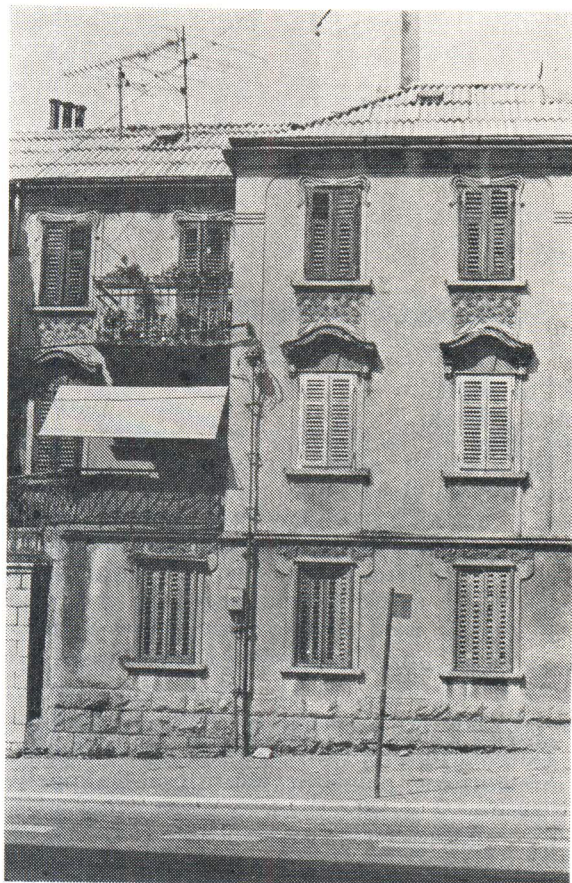
UDK 72.035 (497.13 Split)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 28. IV 1989.

Mario Kezić
58000 Split, YU
Tijardovićevea 18

Članak je dio magisterijskog rada što ga je autor obradio na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Iz cjeline su izdvojena tri karakteristična poglavlja i to ona koja objašnjavaju osobitost secesije u Splitu, tipologiju zgrada i zaključna razmatranja.

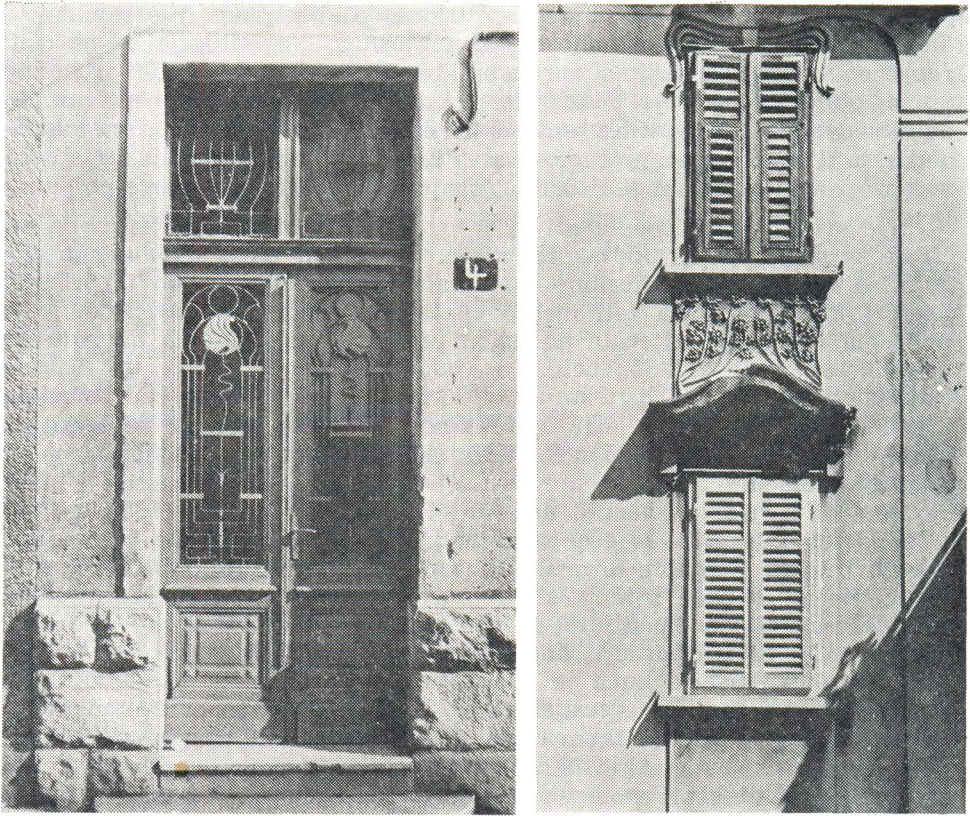
Split se na početku 20. stoljeća razvija u značajno kulturno-umjetničko središte Dalmacije. Usprkos krajnje nepovoljnoj društveno-političkoj klimi i inferiornom položaju pokrajine Dalmacije, a i Hrvatske unutar Austro-Ugarske, u ovim splitskim prostorima stasala je generacija mladih umjetnika, likovnjaka i literata kojih je doprinos u razvoju hrvatske Moderne već dobro poznat. »U Splitu nastoji mlađa generacija književnika i umjetnika obnoviti umjetničke tradicije Dalmacije nakon stagnacije u XIX. st., analogno zagrebačkom Društvu hrvatskih umjetnika, osniva se 1900. g. »Književno-umjetnički klub«. U splitskoj Modernoj aktivni su E. Vidović, K. Tončić, M. Begović, J. Kosor, F. Marušić-Davidović, I. Tartaglia, A. Katunarić i dr.«¹⁾

Valja nam uočiti značaj i mjesto splitske Moderne u kontekstu hrvatske Moderne. Naime, bez obzira na razlike i teritorijalnu razjedinenost Dalmacije i Hrvatske unutar Austro-Ugarske,²⁾ veze Splita i Dalmacije s Hrvatskom i njezinim političkim i kulturnim središtem Zagrebom, evidentne su i nisu ih mogle dokinuti niti izbrisati bilo kakve političke mjere ili nametnute, umjetno stvorene granice. Osjećaj zajedničke pripadnosti istom narodu i kulturi najslobodnije se i očitovahu u umjetničkom djelovanju.³⁾ Posredovanjem Zagreba Split se vezuje s Modernom srednjoevropskih centara poput Beča, Münchena, Praga, Budimpešte i dr. No, ne smijemo zaboraviti na razlike i specifičnosti razvoja ovih dviju, po mnogo čemu, različitih sredina. Naime, Split sve do 1918. g. ostaje provincijski gradić, dok Zagreb već u drugoj polovici

Zgrada kod mosta 4

XIX. st. prerasta u značajno kulturno i privredno središte Hrvatske. Zagreb se, s malim zakašnjenjem, uključuje u onovremenske evropske umjetničke tokove, dok Split osjetno kasni. Zagrebačku Modernu stvorio je konflikt između starih i mladih, te su mladi istupili iz Društva umjetnosti, secesionirali i osnovali novu stalešku organizaciju, »Društvo hrvatskih umjetnika«. Mladi su isticali pravo na individualnost i apsolutnu umjetničku slobodu, buneći se protiv svakog autoriteta. U Splitu su, međutim, stari i mladi bili na jednoj strani udruživši se 1900. g. u »Književno-umjetnički klub«, a imajući u vidu samo jedno: oživjeti kulturno-umjetnički život grada i izvući ga iz lokalnih okvira anonimnosti i zaostalosti XIX. st. U splitskoj sredini nije postojalo neko konzervativno staleško udruženje s kojim bi mladi umjetnici trebali razračunati, a nije bilo ni potrebe. Ovdje nije niti bilo značajnijih figura, autoriteta, kao što su to Vlaho Bukovac i Viktor Kovačić u Zagrebu, a koji bi

Zgrada kod mosta 4, ulazna vrata i prozori

mogli izvesti radikalne promjene. Sve se događalo polako i postupno, bez većih potresa i polemičkih strijela. Mlade snage su naposljetku i prevagnule kao pokretačka snaga i nosilac cjelokupnog umjetničkog života. Očitovala se njihova aktivnost na svim poljima: u likovnom planu, književnosti i glazbi.⁴⁾ U Splitu se s početka stoljeća ističu dvije značajne umjetničke ličnosti. Vrativši se iz Italije sa studija slikarstva izlaže Emanuel Vidović, a kasnije mu se priključuje mlađi kipar Ivan Meštrović koji stiže po završenom studiju iz Beča. Najznačajniji događaji, koji su kulminirali u splitskoj Modernoj u likovnim umjetnostima jesu osnivanje grupe »Medulić« i priređivanje Prve dalmatinske umjetničke izložbe 1908.

Ovdje se nećemo baviti cjelokupnim i vrlo kompleksnim fenomenom splitske Moderne. Uočiti ćemo samo jedan njezin segment o kojem se do sada najmanje pisalo, točnije upustit ćemo se u analizu »Moderne« u splitskoj arhitekturi. Naravno, pojava Moderne sukladna je pojavi secesijskog stila, ili bolje rečeno, Moderna u splitskoj arhitekturi započinje

pojavom secesije. Ali secesija u splitskom graditeljstvu nije nimalo jednostavna pojava koja se može lako objasniti. Ne odlikuje se naročito reprezentativnim zdanjima evropskih razmjera. Rijetko kada progovara čistim oblicima na koje je primjenjiv univerzalni secesijski rječnik. Ne da se svesti unutar čvrstih vremenskih okvira i vrlo često poprima lokalna obilježja. Upravo stoga moramo govoriti o višeslojnosti secesijskog oblikovanja u ovim splitskim prostorima, o njezinoj specifičnoj razvojnoj liniji.

Od svojih prvih početaka ona je u stalnoj pomirbi s neostilskim načinom gradnje. Ovim podrazumijevamo paralelan život jednog i drugog stila, ali i njihovo međusobno prožimanje. Prije svega jako je prisutan utjecaj klasičnog stila talijanskih centara, Venecije i Vrsta. Ovdje su politička uvjerenja utjecala na ishod projekta zašto imamo potvrdu i u prošlom stoljeću. Gradonačelnik i vođa Autonomaske stranke Antonio Bajamonti dao je podići nekoliko objekata »forsirajući u iredentističkom pravcu prenošene oblike iz Italije«. ⁵⁾ Početkom ovog stoljeća podignuta je zgrada Talijanske škole »Lega Nazionale« koja imitira talijansku, venecijansku palaču. ⁶⁾ Sklonost prema talijanskim uzorima pokazuje i crkva što se vidi u neorenesansnoj koncepciji Biskupove palače (1903. g.). Ali nije uvijek političko uvjerenje presudno utjecalo na izbor projekta, a pogotovo kada je riječ o hrvatskom građanstvu koje nije odbacilo klasičniji način, dapače njihov ukus je često na strani talijanskih uzora. Primjeri za to su kuća Stock-Dujmović (oponaša Palazzo Vendramin u Veneciji) i kuća Šperac u Zagrebačkoj ulici te kuća Baraković u Končarevoj ulici (kasnije kuća je adaptirana za Trgovačku akademiju) itd. No, postepeno prodire secesijski duh koji je prisutan u ornamentaciji zidnog plašta, u umjetničkom obrtu i to u obradi željeza dvorišnih portala, stubišnih i balkonskih ograda te rešetaka ulaznih kućnih vratiju. U stambenoj arhitekturi secesiju gotovo ne nalazimo u čistim oblicima, dosljedno primjenjenu, što je i razumljivo budući da je njihova gradnja prepuštena lokalnim građevinskim poduzetnicima, osrednjim zidarskim majstorima koji su secesiju prihvatili samo posredno, te je i nisu posve razumjeli. Naime, secesija se u arhitekturi praktične namjene ispoljila više u apliciranju dekorativnih ornamenata, nego u prostornoj koncepciji. Ona se često kombinira sa raznorodnim romaničarskim elementima sjevernjačke arhitekture, tirolskog, štajerskog i alpskog karaktera, a ne mediteranskog. To je posebno uočljivo u obilnoj upotrebi drvene građe. Dakle, secesija se u graditeljstvu Splita nikada nije posve razmahala i tek su rijetki primjeri u kojima je ona dosljedno primijenjena, kako u dekoraciji fasada, tako i u prostornoj dispoziciji i opremi unutrašnjosti. ⁷⁾ Približivši se svom kraju, secesija se prožima lokalnom pučkom arhitekturom rađajući vrlo zanimljiva rješenja koja idu prema purifikaciji i funkcionalizaciji, utirući na taj način nove puteve razvoja. Prevladava interes za folklornu baštinu i njezino inkorporiranje u secesijski pokret.

Sve ove »mijene« i »oscilacije« secesije, a u okvirima zadanih stilskih karakteristika, događale su se u vremenu od 1900. do 1918. g. Međutim, i poslije prvog svjetskog rata, dvadesetih pa i tridesetih godina ovog stoljeća, secesijsko oblikovanje nije išezlo. Godine 1922. građena je Vila

Tončić koja je jedinstven primjer kasnosecesijske arhitekture, a remiscencije na secesiju prisutne su u kući Bulimbašić u Zadarskoj ulici br. 12 iz 1924. g., u zgradi Hipotekarne banke (danas Splitske banke) u Joničevoj 7 iz 1925. g. te u kući Ferić (kasnije hotel »Mosor«, a danas Zajednica općine Split) u Kupališnom prilazu br. 10. Pored ovih zanimljivih arhitektonskih rješenja u kojima živi još po koji, od secesije preuzeti, dekorativni ili konstruktivni motiv, spomenimo i cio niz secesijskih detalja koji su direktno vezani uz arhitekturu, to jest uz arhitektonsku opremu, a djela su raznih lokalnih obrtnika, kovača-bravara, drvodjelaca itd., a koji secesijske stilizirane biljne i geometrijske ukrase još uvijek primjenjuju pri izradi vrtnih i stubišnih ograda, rešetki ulaznih vratiju u kovanom željezu te u obradi stolarije vratiju i prozora. Ovim se potvrđuje značaj i uloga secesije u podizanju umjetničkog obrta.

Nakon ovih početnih odrednica valja nam preciznije determinirati secesijske oblikovne elemente te njihovu zastupljenost u splitskim primjerima. Nov jezik uočljiv je u primjeni dekorativnih elemenata, u konstruktivnim rješenjima i u upotrebi novih materijala, a katkada i u prostornoj organizaciji. U ovoj našoj sredini ipak je rijetkost da su svi ovi elementi istodobno zastupljeni u jednom objektu. Najčešće prostorna i konstruktivna rješenja zadržavaju tradicionalne oznake, a novi stil zastupljen je tek u dekoraciji fasade. Graditelji se nerijetko vraćaju i tradicionalnom građevnom materijalu — kamenu.⁸⁾ U mnogim primjerima stambene arhitekture prisutna je obilna upotreba drva koja je svojstvena sjevernijem podneblju.⁹⁾

U primjeni novih materijala i konstrukcija mnogi vide najveću zašlugu secesijskog graditeljstva. U splitskim primjerima ne nalazimo smione željezne konstrukcije i staklene strukture na fasadama ili kupole kao u Zagrebu.¹⁰⁾ Željezo se primjenjuje tek na dvorišnim portalima i ogradama, balkonskim i stubišnim ogradama te rešetkama ulaznih i kućnih vratiju itd. Ovdje, dakle, nema nekih značajnih inženjersko-arhitektonskih konstrukcija u navedenim materijalima.¹¹⁾

Budući da je cementna industrija ovdje bila izuzetno značajna zastupljenije su betonske konstrukcije kao npr. betonski gredni patentirani svodovi između traverzi te križni svodovi.¹²⁾ Upotrebljava se i opeka prekrivena žbukom različite obrade. Fasade su vrlo često obložene glaziranom opekom ili pokojom majoličkom pločicom.¹³⁾

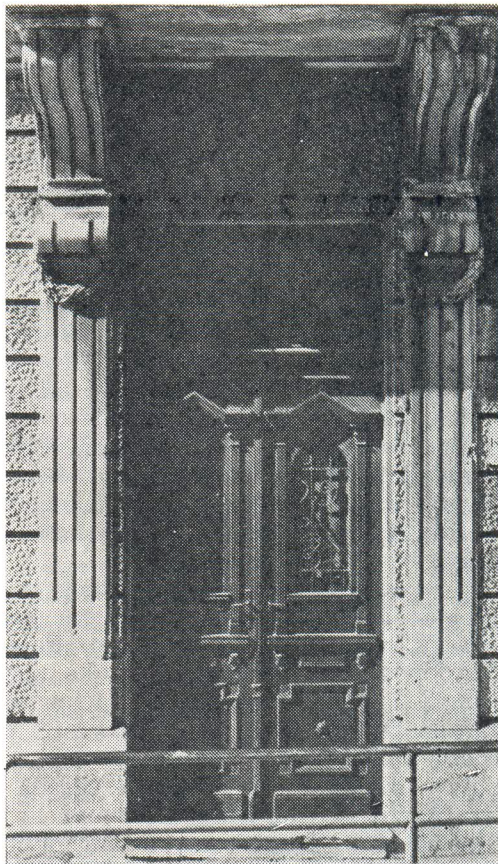
Promatraču se odmah nameće bogati secesijski dekorativni sadržaji koji su lako prepoznatljivi. U početku dominiraju stilizirani i realistički florealni ukrasi listova, stabljika i cvjetova. Najčešći su motivi sunco-kretovog cvijeta, maslinova lišća, ljiljana i ljubičica. Ponegdje se uz ove ukrase uklapaju raznoliki reljefni figuralni ukrasi u vidu maskerona, životinjskih i ljudskih glava, a nalazimo i skulpture lavova i alegorijskih ljudskih figura. Većinu ukrasa izradila je lokalna tvornica cementa Gilar-di-Bettizza.¹⁴⁾ Zatim se javljaju jednostavniji i funkcionalniji geometrijski motivi, krugovi, četverokuti, rombovi, keramičke pločice u rasporedu šahovskog polja, koji su locirani najprije u donjim mirnijim zonama fasade, a potom se javljaju i na ostalim dijelovima potiskujući florealne i figuralne ukrase.

Zgrada Marmontova 5

Secesijski biljni ornamenti i figuralni ukrasi najobilnije se primjenjuju u dekoriranju fasada Sumpornih toplica i Hrvatskog doma te na Vili Brajinović, dok su geometrijski najzastupljeniji na fasadama vila i drugih objekata koje je projektirao inž. Senjanović.¹⁵⁾

Dokidaju se klasicističke i historicističke horizontalne podjele vijencima, narušava se stroga mjera i proporcija pročelja. Prozori su izduženi pravokutnici, dakle, pravokutnog rastera, a nadvijaju se traverzom ili opečnim lukom, Tlocrti, u većini slučajeva, zadržavaju još tradicionalne oznake. U nekim objektima ističe se simetričnost masa, stereotipnost podjele prostora i slaba komunikacija. Slobodniju i razvedeniju raščlambu čitamo u prostornoj dispoziciji mnogih obiteljskih vila i to posebno onih koje su sagrađene prema projektima Petra Senjanovića. Plastično razvije-

Zgrada Marmontova 5, ukrasi i ulazna vrata

ne zidne površine rastvorene su sistemom lođa i balkona preko kojih se odvija kontakt s prirodom tj. okolišem.

Zanimljivo je promatrati stubišta koja se u obiteljskim kućama-vilama, izvučena iz zidne mase, ističu kao posebni kubusi ili rizalitni istaci na pročelju, začelju fasade ili ugaonim dijelovima. Katkada, po uzoru na tradicionalnu lokalnu pučku arhitekturu, nalazimo vanjska stubišta. Kod većine stambenih, stambeno-poslovnih i javnih zgrada stubišta su unutar tlocrtne mase centralno smještena s otvorima prema dvorištu. Ona su logični nastavak ulaza. Ponegdje nalazimo veže iz kojih se prilazi stubištu. Oblici stubišta najčešće su dvokraki i jednokraki zavojitni, a rjeđe jednokraki u obiteljskim kućama-vilama, dok u stambenim, stambeno-poslovnim i javnim zgradama nalazimo dvokraka i trokraka stubišta.

Secesija je u splitskoj arhitekturi najzastupljenija u stambenoj izgradnji budući da je naglo obogaćeni sloj buržoazije s početka stoljeća

mnogo polagao u izgradnju vlastitih obiteljskih kuća i stambenih objekata najamnog i stambeno-poslovnog karaktera. Objekti javne namjene slabije su zastupljeni. Njihova izgradnja iziskivala je mnogo više raspoloživog zemljišta, a ujedno je i tražila lokaciju u samom gradu ili što bliže njegovom centru (starijoj jezgri). Slobodnih parcela u gradu nema, a ukoliko se negdje i nađe malo raspoloživog prostora tj. zemljišta, ono je izuzetno skupo. Bila su potrebna mnoga materijalna sredstva kako bi se projekti ovih reprezentativnih zgrada realizirali.

Dakle, nove kuće su se morale izdvojiti iz povijesnog urbanog tkiva, točnije grad izlazi iz postojećih okvira. Trasiraju se novi putovi i u tadašnjem splitskom polju daleko na periferiji grada se mnogobrojni objekti. Na području tadašnje Solinske ceste, sjeverno od Dobroga i Manuša, s obje strane Livanjske ulice, Ulice Žrtava fašizma (stara Solinska cesta) sve do zgrade »Jugoplastike«, grade se mnoge obiteljske kuće. Nalazimo ih i na padinama Marjana, u Nazorovoj i Ivanićevoj ulici (nekad Brankov prilaz i Marjanska cesta) i na Bačvicama iznad usjeka željezničke pruge u današnjoj Beogradskoj ulici, te Viškoj kod Gospe od Pojišana. Nekoliko ih niče u neposrednoj blizini usjeka željezničke pruge, zatim na Lovretu, u Kavanjinovoj ulici i Poljudskom putu (danas Zrinjsko-Franjopanska ulica).

Rijetki su objekti secesijskog stila u najužoj staroj gradskoj jezgri. Unutar Dioklecijanove palače na južnim zidinama podiže se stambena zgrada, vlasništvo Ivana Savo. Palača Nakić zauzima zapadnu stranu Narodnog trga, Jadranska banka na obali ponešto je pokvarila njezinu siluetu i sakrila ostatke Mletačkog kaštela, a velika stambeno-poslovna zgrada Dujma Savo svojim glavnim pročeljem dala je pečat novo formiranoj Morpurgovoj poljani. U neposrednoj blizini starije gradske jezgre nalaze se stambeno-poslovna zgrada Jelaska na Kazališnom trgu, kuća Brajinović u Ulici Sinjskih žrtava te velika stambeno-poslovna uglovnica vlasništvo J. Duplančića u Marmontovoj ulici. Naposljetku spomenimo dva najreprezentativnija secesijska zdanja: Sumporno kupalište u Marmontovoj i Hrvatski dom u Omladinskoj ulici. Svi ovi objekti afirmativno se odnose prema zadanom povijesnom gabaritu. Poštuju se postojeće ambijentalno-arhitektonske vrijednosti, prirodne karakteristike terena kao i stari pravci kretanja. Tek poneki objekti nisu se uklopili u zadani prostor, nisu proporcionalni svojoj okolini, te strše visinom i zaklanjaju pogled na neki značajan objekat. Ali, moramo priznati da je u deventaestom stoljeću, a i u našem vremenu bilo više takvih gradnji.¹⁶⁾

Taj afirmativni odnos prema gradu, poštivanje zatečenih povijesnih i arhitektonsko-urbanističkih vrijednosti očituje se, dakle, i u tome što se secesija nije rušilački odnosila prema postojećem. Tek srušene su neugledne kuće na zapadnoj strani Narodnog trga da bi ustupile mjesto novoj zgradi Nakić. Srušena je i niža kuća Borelli na obali da bi na njenom mjestu bila podignuta viša zgrada Jadranske banke. Poravnat je i već ranije srušeni bastion Contarini, za zgradu Velike Realke. Unutar pučkih predgrađa, ili na njihovim rubnim zonama, naći ćemo pokoju zgradu koja dekorom fasade, ili detaljima arhitektonske opreme, odaje secesiju. Na Lučcu to je kuća Fabijana Kezića, u Velom Varošu nalaze

se: u Plinarskoj 87 kuća Markovina, u Ivančičevoj 5—7 kuća Krivić, u Lenjingradskoj 59 kuća Giovanelli. Na Manušu nalazimo dva objekta: Kod mosta 1 i Kod mosta 4. Na žalost grad je vremenom sve ove kuće prerastao, te su one izgubile svoju ambijentalnu i urbanističku vrijednost. Neke su pregrađivane i adaptirane, neke su i porušene, a nekima prijeti rušenje.

Danas gotovo da nemamo u potpunosti sačuvanih cjelovitih secesijskih interijera. Iznimka je kasno secesijska vila Tončić i vila Brajinović na Mažuranićevev šetalištu 1. Najbolje sačuvani interijer sa bogatim reper-toarom secesijskih ukrasa je mala čekaonica Sumpornog kupališta.

Secesija je u Splitu ostavila mnogo tragova, više na pročeljima nego u sačuvanim unutrašnjostima. Svoje vrhunce dosegla je u ostvarenjima domaćih graditelja koji su, školujući se u Beču i drugim srednjoevropskim umjetničkim centrima, neposredno prihvatili pozitivne poglede i ideje novog umjetničkog pravca. Individualna zrelost i sposobnost arhitekata da kroz asimilirana nova a i stara iskustva uspješno riješe složene arhi-tektonske zadatke potvrđuju se u rješenjima pojedinih obiteljskih vila, reprezentativnih javnih i stambeno-poslovnih zgrada. Ovi primjeri doista predstavljaju kvalitetna umjetnička ostvarenja u cjelini i u detaljima.

Naravno, njihovu vrijednost ne smijemo precijeniti videći u njima originalan doprinos graditelja u stvaranju posebne regionalne varijante splitske secesije, ali ni potcijeniti tako što ćemo ih svesti na pomodna djela u kojima je secesija u suštini ostala neshvaćena, ali prepoznatljiva u dekorativnim detaljima zidnog plašta.

Prativši ritam izgradnje u periodu do 1918. godine, a koje karakterizira u prvom redu secesijsko oblikovanje, identificiramo ne mali broj objekata raznorodnih namjena i prostornih gabarita.

»Svaki grad u sadržajnom smislu, s obzirom na graditeljstvo i njegove prostorne oblike pojavljivanja možemo podijeliti u dva dijela, stambeni i onaj drugi javni koji iz potrebe stanovanja proizlazi.«¹⁷⁾ Stoga nam se nametnulo svrstavanje objekata u dvije grupe: objekte stambene namjene i objekte javne namjene. U daljnjoj diferencijaciji koja iz prve i osnovne nužno proizilazi, funkcija objekta nametnula nam se kao osnovni tipološki kriterij za obje spomenute grupe. Naravno, primjena ovog kriterija kao osnovnog nije sporna kada su u pitanju javni objekti, međutim, može se činiti neuobičajenom i neprimjerenom u razvrstavanju stambenih, tim više ako se pretpostavi drugim bitnim kriterijima u određivanju njihove tipologije, ili pak ako ovaj kriterij one druge potisne. Ali, u ovom slučaju doista nepotrebnim i suvišnim, pokazahu se još i svrstavanja objekata prema visinskom gabaritu, prema tome da li su soliterni ili u nisu, da li su okomito ili vodoravno položeni u odnosu na otok ulice itd.

Nametnula nam se, prije svega, slijedeća podjela stambenih objekata:

- obiteljske kuće — vile
- stambene zgrade
- stambeno-poslovne zgrade.

Zgrada na Mospurgovoj poljani 2

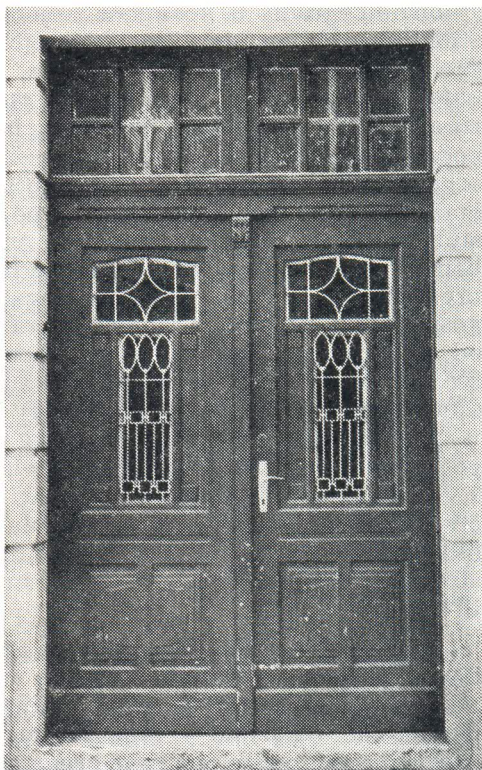
Obiteljske kuće — istaknuso na prvo mjesto budući da je riječ o najzastupljenijem vidu stambene izgradnje. One su mahom jednokatni, rjeđe dvokatni, soliterni objekti s prostranim vrtovima ili perivojima. Bile su smještene u slobodnom krajoliku u tadanjoj gradskoj periferiji. Danas je većina opkoljena mnogobrojnim novogradnjama koje su im oduzele vrtni prostor, svjetlo i zrak, te zaklonile vidik. Njihova izvorna ambijentalna vrijednost potpuno je degradirana. Iako su u prvom redu bile namijenjene stanovanju jedne obitelji, nerijetko su njihovi vlasnici iznajmljivali jednu etažu, dok su na drugoj, ili ostalima, oni stanovali. Među obiteljskim kućama — vilama potrebno je izdvojiti dva karakteristična i dominantna tipa: vile s lokalnim mediteranskim obilježjima i vile s importiranim sjevernjačkim i drugim obilježjima.

Prve je, uglavnom, projektirao inž. Petar Senjanović. One su se odlično uklopile u ambijent. Prevladavaju čisti volumeni s minimumom secesijskog geometrijskog ukrasa, a prostorna organizacija odaje težnju graditelja prema funkcionalnijim rješenjima. Uočljiva je i razigranost krovišta prekrivenih crijepom ili ravnih krovnih terasa različitih nivoa.

Vile s importiranim elementima sjevernjačke arhitekture — tirolskog, štajerskog i alpskog tipa slikovitije su i većih su dimenzija. Poneke nalik su minijaturnom dvorcu — ljetnikovcu, budući da imaju neku vrstu tornja ili kule — vidikovca koji se volumenom ističe kao posebno tijelo, a ujedno nadvisuje ostale dijelove.¹⁸⁾ Krovišta ovih vila su strma i ra-

Zgrada na Morpurgovoj poljani 2,
ulazna vrata i građevni ukrasi

zigrana, a najčešće su prekrivena eternitom. Imaju izbočenu strehu na rezbarenim drvenim konzolama. Secesija je ovdje prisutna, prije svega, u ornamentaciji zidnog plašta dok se u prostornoj koncepciji gotovo i ne osjeća. Pored, za ovo podneblje stranih sjevernjačkih arhitektonskih elemenata, koji se očitavahu u gore spomenutim primjerima, uočimo i mješavinu raznorodnih historijskih stilova i suvremenog secesijskog stila. Treba spomenuti da su već u prošlom stoljeću izgrađene dvije vrlo slikovite vile u kojima je prisutna romaničarska mješavina historijskih stilova te primjena elemenata sjevernjačke arhitekture. Riječ je o Vili Thara u Ulici Žrtava fašizma 1. i o Vili Gaje Bulata u Bihačkoj br. 4.¹⁹⁾ Vila Gaje Bulata imala je secesijski oblikovanu željeznu vrtnu ogradu i portal koji očitno nisu iz vremena gradnje već su izrađeni početkom ovog stoljeća. Izgradnjom nove administrativno-upravne zgrade građevinskog poduzeća »Lavčević«, godine 1985. uklonjeni su.²⁰⁾

Detalji umjetničkog obrta u obiteljskim kućama — vilama progovaraju čistim secesijskim jezikom. I, bez obzira na naznačene različite tipove u kojima se secesija čas kombinira sa lokalnim mediteranskim, a čas s romaničarsko sjevernjačkim i historicističkim elementima, obrada vrtnih ili dvorišnih portala i ograda, rešetki ulaznih kućnih vratiju i

stubišnih ograda, u kovanom željezu je zajednička. Uočavamo secesijski stilizirane oblike stabljika, vitica i lišća. Ovi radovi najvjerojatnije su djela domaćih kovača — bravara, i pokazuju nam njihovo visoko zanatsko umijeće.²¹⁾ U tom smislu zanimljiva je i stolarija vratiju i prozora, kao i mnogi drugi detalji u interijeru, npr. cementne i keramičke podne i zidne obloge, te emajlirane zidne peći.²²⁾ U unutrašnjoj prostornoj organizaciji najčešće se primjenjuju dva rješenja. U prvom, na svakoj etaži vile samostalno funkcionira po jedan stan organiziran na zajedničko stubište. U drugom kvalitetnijem, vila funkcionira kao jedinstveni stambeni prostor s jasno razrađenim sadržajima po etažama. Pojedini sadržaji organizirani su oko centralnog zajedničkog prostora. U prizemlju su gospodarski prostori i dnevni boravak, a na katu su sobe. Za razliku od obiteljskih kuća — vila, stambene zgrade su većih dimenzija i najčešće su dvokatne ili trokatne. Ta su zdanja ili vlasništvo bogatog pojedinca (trgovca, obrtnika, zanatlije) ili vlasništvo više obitelji koje žive u tzv. velikim zajednicama užeg krvnog srodstva (braća) s jasnom podjelom tko je vlasnik kojeg dijela zgrade. Treća je mogućnost vlasništvo po principu partnerstva (ortaci). Neke od ovih zgrada imaju isključivu namjenu stanovanja svojih vlasnika u njima (uglavnom zgrade velikih obiteljskih zajednica), dok su druge djelomično ili potpuno najamne, što znači bez obzira da li u nekim njenim dijelovima vlasnik stanuje ili ne.

Stambeno-poslovne zgrade su samo jedna podvrsta stambenim zgradama. Stambena funkcija zgrade je i dalje primarna, ali u prizemlju nalazimo i poslovne prostore: zanatlijske radnje, trgovine i skladišta. Gotovo ne nalazimo zgrade isključivo poslovne namjene.²³⁾ Unutrašnji prostor u obje vrste objekata organiziran je tako da svaka etaža funkcionira kao zasebna cjelina sa zajedničkim, uglavnom centralnim stubišnim prostorima, koji su orijentirani prema začelnoj dvorišnoj strani zgrade, a do kojih vode izduženi ulazni prostori. Na svakoj etaži, osim u prizemlju stambeno-poslovnih zgrada gdje su smješteni različiti poslovni prostori, najčešće se nalaze po jedan ili dva stana. Stanovi su različitih površina; od dvosobnih do šesterosobnih. Njima se uglavnom pristupa sa podesta ili proširenog podesta, a u rijetkim slučajevima hodnikom. Komunikacija u interijerima je jednostavna. Zapaža se zbrajanje prostornih jedinica koje su povezane uskim i drugim hodnicima. Sobe se nalaze izdvojene u jednom krilu zgrade i često su međusobno povezane vratima, a kuhinja i nuzprostorije u drugom. Katkada je uz kuhinju smješten prostor dnevnog boravka. Mnoge su od ovih zgrada poput obiteljskih kuća — vila smještene na rubnim gradskim zonama tj. periferiji, a rijetke nalaze se u starijoj gradskoj jezgri. U vrijeme gradnje bile su slobodnostojeće da bi se tek nakon 1918. godine, točnije u periodu između dva rata, uz njih dogradile nove, tvoreći na taj način jedinstveni ulični blok. Prema vanjskom izgledu daje se zaključiti da je većina stambenih zgrada skromnih arhitektonsko-estetskih vrijednosti, tim više kada se zna da su njihovi graditelji bili lokalni građevinski poduzetnici, tj. zidarski majstori. Tek se rijetke ističu svojom reprezentativnošću, te dimenzijama i dekorom poprimaju izgled palače. Nalaze se u starijoj

gradskoj jezgri ili vrlo blizu nje, a njihovi investitori su značajniji trgovci, obrtnici ili tvorničari koji su angažirali školovane graditelje, diplomirane arhitekte.

S obzirom na specifičan položaj grada i konfiguraciju terena, u Splitu su se malo gradile reprezentativne višekatnice. Za takva zdanja trebalo je naći mjesta u samom gradu. Vicko Nakić srušio je stare kuće na zapadnoj strani Gospodskog trga (Narodnog trga) i reprezentativnom položaju doista je morao namijeniti i reprezentativnu zgradu. Dujam Savo trgovac i vlasnik topionice, 1912. godine, dobivši slobodan prostor nakon čišćenja renesansnog obrambenog pojasa (branika) sagradio je također reprezentativnu stambeno-poslovnu zgradu, formirajući prostor Morpurgove poljane.

Krajem prošlog stoljeća pokrenuta su pitanja izgradnje novih zgrada kako za sjedišta nekih postojećih javnih ustanova koje su djelovale u neprikladnim i skućenim prostorima privatnih kuća, tako i za tek utemeljene javne ustanove. Naravno da je njihova izgradnja zahtijevala velika materijalna sredstva investitora i to državne vlasti tj. nadležnih ministarstva u Beču i Splitske Općine. Odjednom se nije moglo udovoljiti svim potrebama grada, koje je ubrzani razvoj na prijelomu stoljeća i u prvoj dekadi ovog stoljeća nametao, te se pitanje izgradnje nekih javnih objekata prolongira i odgađa. No, nije samo pitanje materijalnih sredstava odlagalo izgradnju jer, čak i kada bi se ona i namakla i bila pripravna, traženje lokacije ili neslaganje oko njezina izbora odgađalo bi izgradnju objekta. U rasponu od 1903. do 1914. godine izgradit će se nekoliko značajnih javnih objekata koje je direktno financirala država od kojih se tri uklapaju u zadani stilski okvir secesije. Naime, 1904. godine sagrađena je Poljodjelska škola, 1910. godine podignuta je zgrada Velike Realke, a 1914. sagrađen je Arheološki muzej.

Već krajem prošlog stoljeća, Općina je preduzela brigu i pokrenula inicijativu za izgradnju jednog društvenog doma (Hrvatskog doma) koji će udomiti sva kulturno-umjetnička, sportska i druga društva grada. Uz veliku materijalnu pomoć rodoljubnih građana Splita, ali i drugih Splitskana koji su otišli iz rodnog grada, 1908. godine sagrađena je zgrada Hrvatskog doma.

Hrvatska veresijska banka (Jadranska banka) i Zadružni savez investiraju u vlastita sredstva, a vlasnica Sumpornih toplica Cattani-Nagy sagrađuje novu lijepu zgradu. Društvo »Marjan« uložilo je novac u izgradnju paviljon-restauranta na prvom vrhu Marjana.

Ovim bismo obuhvatili sve javne objekte koji se uklapaju u istraživanu secesijsku arhitekturu. Što se pak tiče gabarita zgrada, možemo reći da su gotovo sve monumentalne osim malog restauranta na Marjanu, a monumentalnost proizlazi iz same namjene objekta, što je i uočljivo u dvjema školskim zgradama, zgradi Arheološkog muzeja i ostalima. Njihova arhitektonska vrijednost svakako nije zanemariva i često nadilazi značaj stambene arhitekture. Među njima nalazimo najvrednija i najreprezentativnija djela secesije u Splitu, što ne čudi, budući da su njihovi projektanti i graditelji značajni predstavnici i nosioci secesije u Splitu.

I, doista, iza ovih nacрта mogli su stajati samo školovani i priznati graditelji. Interesantno je pitanje lokacije ovih objekata. Srodno nekim stambenim zgradama i ove, javne, mahom su locirane u perifernim zonama što je i razumljivo, jer u gradu, tj. njegovoj starijoj jezgri, nije bilo raspoloživog prostora. Veličina objekta, nedostatak materijalnih sredstava uvjetovali su odabir udaljenijih, pa prema tome i jeftinijih zemljišnih parcela, na perifernim pozicijama. Istina neki objekti, poput Poljodjelske škole, naprosto su tražili takve isturene pozicije. Četiri su objekta na nešto povoljnijim pozicijama, tj. bliže gradu. Za Jadransku banku na Titovoj obali oslobodio se prostor nakon rušenja kuće Boreli, Hrvatski dom sagrađen je na mjestu izgorjelog Teatra Bajamonti, Velika Realka na mjestu izravnatog bastiona Contarini, dok je zgrada Sumpornih toplica podignuta u Marmontovoj ulici na mjestu nekad starije zgrade iste funkcije. Ove su zgrade većim dijelom slobodnostojeće dok su u bloku Jadranska banka i Sumporne toplice. Na kraju spomenimo da su Zadružni savez i Jadranska banka imale dvojnu poslovnu i stambenu funkciju.

OBJEKTI STAMENE NAMJENE

OBITELJSKE KUĆE — VILE: Beogradska 7, Beogradska 10, Beogradska 11, Bihaćka 10, Bihaćka 14, Držićev prilaz 10, Držićev prilaz 12, Ivančičeva 104, Ivaničeva 7, Ivaničeva 9, Ivaničeva 19, Kavanjinova 9, Kliška 13, Lenjingradska 59, Livanjska 20, Mažuranićevo šetalište 1, Nazorov prilaz 8, Plinarska 87, Slavičeva 42, Slavičeva 44, Starčevićeva 4, Tolstojeva 2, Viška 14, Zrinjsko-Frankopanska 20, Zrinjsko-Frankopanska 39, Žrtava fašizma 41.

STAMBENE ZGRADE: Ban Mladenova 15—17, Beogradska 6, Bihaćka 12, Bijankinijeva 1, Kod mosta 1, Kod mosta 4, Končareva 56, Mandorova 42, Mihovilova širina 3, Mrduljaševa 6, Podgorska 1—3, Sinjskih žrtava 3, Starčevićeva 2, Ujevičeva 18, Zrinjsko-Frankopanska 10.

STAMBENO-POSLOVNE ZGRADE: Kavanjinova 5, Kazališni trg 6, Marmontova 5, Morpurgova poljana 1, Šibenskih žrtava 1, Tomića stine 1, Ujevičeva 5, Vrh Lučca 5.

OBJEKTI JAVNE NAMJENE

Poljodjelska škola — Zrinsko-Frankopanska 23, Velika Realka — Ribarova 2.

Arheološki muzej — Zrinsko-Frankopanska 25.

— Hrvatski dom — Omladinska 1.

Restaurant Marjan — Vrh Marjana 2.

Zadružni savez — Livanjska 5; Jadranska banka — Titova obala 10.

Sumporne toplice — Marmontova 4.

ZAKLJUČAK

Pojava secesije na arhitektonskoj sceni Splita označila je prihvatanje srednjoevropskih, prije svega bečkih kulturno-umjetničkih poticaja. Oblike novog stila nisu nametnuli strani graditelji već su ih još za vrijeme školovanja u Beču usvojile te u ove prostore prenijele domaće snage i to trojica graditelja: Špiro Nakić, Kamilo Tončić i Petar Senjanović. U primjeni čistih i nemodificiranih oblika bečke secesije ustrajao je jedino Kamilo Tončić. Stoga se njegovi projekti Sumpornih Banja i Hrvatskog doma mogu ubrojiti u rijetka ostvarenja secesije u Splitu koja prate hod Evrope, a kvalitetom izvedbe mogu se usporediti s najboljima na tlu Hrvatske.

Špiro Nakić je u projektu očeve kuće, inače svom prvom projektu i uopće prvom realiziranom u stalu secesije u Splitu, također dosljedno primijenio neke od preuzetih Wagnerovih principa, ali se u ostalim djelima, udovoljavajući zahtjevima investitora, priklonio tradicionalnim klasicirajućim i neostilskim rješenjima.

Arhitektonska rješenja Petra Senjanovića samo u početku imaju obilježja internacionalne, bečke secesije. Kasnije graditelj transformira secesijske oblike i prilagođava ih specifičnom mediteranskom ambijentu. Odstranjuje suvišne ornamente, a ističe čiste i jednostavne volumene. Pri tom umnogome primjećuje neke pozitivne tekovine lokalnog pučkog graditeljstva. Najuspjeliji su mu projekti obiteljskih vila u kojima je stambeni prostor odlično riješen i usklađen s načinom života investitora.

Doprinos ostalih domaćih graditelja u razvoju secesijske arhitekture nije ni izdaleka tako značajan kao ove trojice spomenutih pionira. Desećak godina mlađi arhitekti koji uoči prvog svjetskog rata i neposredno nakon njega počinju djelovati polako napuštaju secesiju, okrećući se čak tradicionalnoj historicističkoj ili pučkoj lokalnoj arhitekturi, a rjeđe evropskoj avangardnoj. No, neki od njih u svojim studentskim radovima ili ranim projektima ipak znaju primjeniti i secesijska rješenja.

Secesiju su od samog početka prihvatili lokalni graditeljski i zidarski majstori izvodeći, a katkada i projektirajući skromnije građanske kuće i vile. Njihovi projekti su najčešće rezultat variranja gotovih predložaka tj. nacрта tiskanih u arhitektonskim časopisima i mapama koji su nabavljeni iz Beča. Ova djela rijetko kada se uzdižu do individualne kreacije, ali im je zato zanatska izvedba često vrlo solidna.

Interesantan je i odnos ovih graditelja prema starijim historicističkim zgradama. Naime, ponekad interveniraju u ranije objekte, ali pri tome ne narušavaju njihovu osnovnu strukturu već, apliciranjem secesijskih ornamenta, mijenjaju izgled pročelja.

Strani graditelji nisu dulje boravili niti djelovali u Splitu, a možda neki od autora čiji su projekti realizirani nikada nisu ni posjetili Split. Otuda i njihovo nerazumijevanje za specifičnost podneblja i nemogućnost uklapanja objekata u zadani prirodni ili gradski okvir. Ipak osobitom oblikovnom kvalitetom ističu se tri objekta javne namjene i to: Poljodjel-

ska škola, Velika Realka i Arheološki muzej. Kako su o njihovom financiranju i izgradnji direktno odlučivala nadležna ministarstva u Beču, logično je da su projekti bili izrađeni pri Tehničkom odjeljenju ovih ministarstava te da su njihovi autori bečki arhitekti.

Na kraju zaključimo da secesija u Splitu pokazuje sve tipične karakteristike provincijalnog prihvaćanja stila, ali je u nekim slučajima došlo i do kvalitetne integracije stilskih utjecaja i posebnosti mediteranskog, splitskog ambijenta.

BILJEŠKE

- 1) SECESIJA (Secesija u Jugoslaviji). Enciklopedija likovnih umjetnosti. (2. izdanje). Zagreb, 1966, knj. 4, str. 188—189.
- 2) Pod direktnom upravom Austrije nalazila se Vojna krajina, Dalmacija i Istra dok je ostali dio Hrvatske bio u političkoj zajednici s Ugarskom.
- 3) Osjećaj zajedničke pripadnosti ispoljio se u likovnim umjetnostima, glazbi, književnosti.
- 4) Vidi: Nevenka Bezić: Likovne izložbe Splita 1885—1945. Split, 1962.; Anatolij Kudrjavcev: Vječni Split. Split, 1985.; Mirjana Škunca: Glazbeni život Splita u prijelaznim desetljećima (1882—1918.). Doktorska rodnja, Split, 1987.
- 5) Vidi: Ljubo Babić: Sabrana djela. Umjetnost kod Hrvata. Sv. I, Zagreb, 1943, str. 46.
- 6) Vidi: L'Apertura dell edificio della Lega Nazionale. Il Dalmata, Zara, 20. settembre 1902, br. 75, str. 2.
- 7) Dosljednu primjenu secesije u opremi unutrašnjosti nalazimo u Vili Brajnović na Mažuranićevo šetalištu br. 1. i u kasnosecesijskoj Vili Tončić u Slavićevoj 44. Najbolje sačuvani i ujedno najbogatiji opremljen interijer nalazimo u jednoj od javnih zgrada, Sumpornim banjama u Marmontovoj br. 4.
- 8) Vila Flora (Cvijetin dvor) u Tolstojevoj 2. jedna je od rijetkih u čijoj se izgradnji primjenjuje tradicionalni građevni materijal kamen.
- 9) Obilna upotreba drva najočitija je u obiteljskim kućama — vilama. Spomenimo Vilu Hranuelli (Ivankin dvor) u Zrinjsko-Frankopanskoj br. 20, Vilu Plevnu u Livanjskoj br. 20. i Vilu Brajnović na Mažuranićevo šetalištu br. 1.
- 10) Uspjelu upotrebu staklenih struktura i željeznih konstrukcija nalazimo u Zagrebu: Oktogon, Etnografski muzej, Umjetnički paviljon itd.
- 11) Krajem prošlog stoljeća prof. Ante Bezić konstruirao krovnište Ribarnice 1895. godine od željeznih rešetkastih nosača velikog raspona.
Vidi: Slavko Muljačić: Kronološki pregled izgradnje Splita u XIX i XX stoljeću (1806—1958.). Zbornik DIT-a, Split, 1958, str. 69.
- 12) Patentirani svodovi između traverzi primjenjuju se na zgradi Velike Realke, a križni svodovi u lapidariju Arheološkog muzeja.
- 13) Najljepši primjer upotrebe glazirane opeke (oplate na fasadama) nalazimo u Vili Smodlakina u Kliškoj 13. te u Vili Plevna u Livanjskoj 20. Međutim, jednako interesantan primjer jest neoromantična Vila Rosina (Hotel Guina) na Bačvićama u Kupališnom prilazu 12.
- 14) Vidi: Listino dei prezzi. Gilardi — Bettiza (tiskano 1909—10.). Muzej grada Splita, sig. 8481.
- 15) Jednostavni geometrijski ukrasi primjenjuju se u Vili Antičević u Bihačkoj 14, Vili Lete u Dražićevom prilazu 10. itd.
- 16) Polovicom prošlog stoljeća sagrađena je monumentalna palača Bajamonti kasnije Dešković koja je zaklonila pučke kuće Velog Varoša. Godine 1925. to je i slučaj sa monumentalnom zgradom obližnje Hipotekarne banke danas Splitske banke u Joničevoj br. 7.
- 17) Ivo Maroević: Sisak grad i graditeljstvo. Sisak, 1970, str. 86.

- 18) Najzanačajniji primjeri su Vila Plevna u Livanjskoj 20. i Vila Brajnović na Mažuranićevu šetalištu br. 1. Vilama istih sjevernjačkih obilježja, ali bez tornja — vidikovca, pripada Vila Hranuelli u Zrinjsko-Frankopanskoj 20. i Vila Markovina u Plinarskoj 87.
- 19) Vidi: Franko Oreb: Arhitekt Thara u Splitu. Kulturna baština Split, 1981, br. 11/12, str. 154—156.
- 20) Stanko Piplović »Degradacija vile Bulat u Splitu. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, Zagreb 1986. broj 1/2.
- 21) Ograde u kovanom željezu izvodili su domaći obrtnici.

Mario Kezić

LA SECESSIONE NELLA ARCHITETTURA DI SPLIT

Riassunto

Era già all'inizio del XX secolo che Split nel suo evolversi storico riuscì a raggiungere il posto di uno dei più importanti centri culturali ed artistici di Dalmazia, il che non tardò a riflettersi sull'attività creativa di belle arti ed in particolare dell'architettura. E' con lo stile secessionista infatti che a Split incomincia l'arte moderna. Questo nuovo modo di esprimersi non si distingue però per i suoi edifici particolarmente rappresentativi e per di più, è soltanto raramente che riesce ad estrinsecarsi in forme più o meno pure. Sarebbe difficile perciò inquadrarlo in schemi rigidi di una determinata epoca: è già dal suo inizio cioè che la secessione si trova in un rapporto di continuo compromesso con la maniera di costruzione tipica di stile moderno. Ciò sottintende non solo l'esistenza di una vita parallela di ambedue gli stili ma anche il loro continuo permearsi intrinseco.

Il nuovo modo di espressione artistica è facilmente ravvisabile dalla maniera di applicare elementi decorativi, dalle sue soluzioni costruttive come pure dall'uso di materiali moderni e talvolta, anche dall'organizzazione di spazio. La secessione è maggiormente rappresentata a Split dalle costruzioni di case di abitazione poiché il ceto borghese, riuscito ad arricchirsi in quel tempo, ci teneva tanto alla costruzione delle proprie case di famiglia come pure di palazzi di abitazione o locali che con fini speculativi venivano dati in affitto. La maggior parte di questi edifici viene eretta in periferia cioè fuori del tessuto urbano storico e precisamente nell'area dell'odierna via Salona, a settentrione dei sobborghi Dobri e Manuš oppure alle pendici del monte Marjan e nel quartiere di Bačvice.

Sono rari gli edifici di stile secessionista nel centro storico della città. Dentro il Palazzo di Diocleziano, nella parte meridionale delle sue mura, venne eretto il palazzo di Giovanni Savo, il palazzo Nakić è situato alla parte occidentale della Piazza del Popolo ed il palazzo della Jadranska banka in riva al mare, mentre il grande palazzo commerciale e di abitazione di Doimo Savo dà un'impronta peculiare all'assetto attuale della piazzetta Vito Morpurgo. Ai margini del centro storico, in Piazza del Teatro, si trova il palazzo Jelaska, in via Sinjskih žrtava il palazzo Brajnović e all'angolo della via Marmont il palazzo Duplančić. Gli edifici più rappresentativi di stile secessionista sono senza dubbio quelli delle Terme sulfuree in via Marmont e il palazzo »Hrvatski dom« in via Omladinska, tutti e due opera dell'architetto Camillo Tončić.

La secessione ha lasciato molte tracce a Split, più alle facciate però che non nelle costruzioni e decorazioni interne. La villa Tončić di stile tardo-secessionista come pure quella Brajnović in Viale Mažuranić ne rappresentano un'eccezione. L'interno meglio conservato con un ricco repertorio di decorazioni caratteristiche è quello della sala d'aspetto nel palazzo delle Terme sulfuree.

Avvicinatasi alla propria fine la secessione veniva permeata dalla locale architettura popolare creando soluzioni interessantissime, tutte protese verso la purezza di espressione ed il funzionalismo. Vi predomina l'interesse per il patrimonio di folklore e per la sua incorporazione nel movimento secessionista.